FALSAFA

UDK: 17, 297.43.01 **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss4/a19**

NAQSHBANDIYA TA'LIMOTIDA MUROSA FALSAFASIGA MUNOSABATNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЕ К ФИЛОСОФИИ КОМПРОМИССА В УЧЕНИИ НАКШБАНДИ

FEATURES OF THE ATTITUDE TO THE PHILOSOPHY OF COMPROMISE IN THE TEACHINGS OF NAQSHBANDI

Raxmatova Xolidaxon Xolikovna[1]

[1]**Raxmatova Xolidaxon Xolikovna** – Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya

Mazkur maqolada murosa tushunchasining mazmun-mohiyati, falsafiy tahlili va uning naqshbandiya ta'limotidagi o'ziga xos jihatlari, mazkur ta'limotning yirik vakili Xoja Ahror Valiy faoliyatida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda murosayu madaroga munosabatning namoyon bo'lish xususiyatlari to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Аннотация

В данной статье рассматривается суть консепции компромисса, философский анализ и его особенности в учении Накшбанди, отзывы об особенностях проявления отношения к компромиссу в обеспечении социальной стабильности в деятельности крупнейшего представителья учении Накшбанди Ходжи Ахрора Вали.

Abstract

This article describes the essence of the concept of compromise, its philosophical analysis and its unique aspects in the teaching of Naqshbandiya, the views on the characteristics of the manifestation of the attitude to compromise in ensuring social stability in the activities of the great representative of this doctrine, Khoja Ahror Vali.

Kalit so'zlar: *naqshbandiya ta'limoti, murosa tushunchasi, ijtimoiy barqarorlik, Xoja Ahror Valiy, maktublar, dialektik ziddiyatlar, kompromiss, tasavvuf, tarixiy jarayon.*

Ключевые слова: *доктрина накшбандия, консепция компромисса, сциальная стабилность, Ходжа Ахрар Вали, письма, диалектические противоречии, компромисс, мистицизм, исторический процесс.*

Key words: *Naqshbandi doctrine, concept of compromise, social stability, Khoja Ahror Vali, letters, dialectical conflicts, compromise, Sufism, historical process.*

KIRISH

Bugungi kunda erkin va farovon, insonparvar va adolatli davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirish kabi g'oyalar jamiyatimizning barcha qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Yangi O'zbekistonning poydevorini mustahkamlashda keng ko'lamli vazifalarning bajarilishi mamlakatimiz barqaror taraqqiyotining muhim sharti bo'lib, yurtimizda bir osmon ostida yashab, yagona maqsad yo'lida mehnat qilayotgan turli millat va elatlar, dinlar va konfessiyalarga mansub kishilar o'rtasidagi o'zaro hurmat va hamjihatlikni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi, albatta.

Falsafaning dialektik ziddiyatlilik qonuniga muvofiq, har bir narsa bir-biri bilan uzviy aloqada va biri ikkinchisini istisno etuvchi zidma - zid tomonlarga, kuchlarga ega. Bu tomonlar o'rtasidagi munosabatlar ziddiyat deb atalib, u taraqqiyotning manbaini ifodalab, eskining yo'qolishi va yangining paydo bo'lishini ifodalaydi. Agar jamiyatda manfaatlar to'qnashuvida yuzaga keladigan noantogonistik ziddiyatlar konsensus asosida hal etib borilmasa, ular o'zining qarama-qarshi tomoniga og'ib, antagonistik ziddiyatlarga aylanib ketishi mumkin. Har bir mamlakat ichidagi, dunyo miqyosidagi, ijtimoiy, ma'naviy, siyosiy hayotdagi ziddiyatlarni ham murosa yo'li bilan hal etib borish hozirgi davr uchun nihoyatda ahamiyatlidir.

Murosa (arabchadan) bir-biridan rozilik, o'zaro kelishish, o'zaro kelishuvli munosabat, kelishuv, kelishuvchilik degan ma'noni anglatadi. Murosasozlik – kelishuvchanlik, kelishuvchilik bilan yon berish demakdir.(13, 304). Professor A.Z.Sharipov ijtimoiy hamkorlik haqida fikr bildirib, "murosa"(8,74) so'zining sinonimi sifatida kompromiss so'zini qo'llash mumkinligini ta'kidlagan. jumladan: "Inson manfaatlarini ta'minlash va barqaror taraqqiyotni ta'minlashda ijtimoiy hamjihatlik va hamkorlik tamoyillari benihoya yuksak ahamiyatga ega. Ko'plab adabiyotlarda ijtimoiy hamkorlik tamoyili murosa falsafasi deb aytiladi."

“Murosa” so‘zining sinonimi kompromiss bo‘lib, bu so‘zga Sh.Xolmirzayevning Viki lug‘atda izohi quyidagicha: Boshqa tomonga (masalan, raqibga) uning ba’zi talablarida yon berish; u bilan kelishish natijasida o‘z talablarining bir qismidan kechish; shu asosdagi bitim. Birok biz hozir demokratik inqilob jarayonidamizki, birodarlar, bu jarayonning o‘zi bizdan hatto raqiblar bilan ham kompromisslar qilishimizni taqozo etadi.

Ziddiyatlar tahliliga qadim zamonlardan beri ko‘pgina faylasuflar e’tibor qaratib, jamiyat taraqqiyotida ziddiyatlar ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarga olib kelishini tadqiq etishgan. Ijtimoiy ziddiyat jamiyat va guruhlar o‘rtasidagi kurash, bahs bo‘lib, unda yakka individlarning emas, balki ko‘pchilikning qiziqishlari aks etadi. Ijtimoiy ziddiyatlarning yechimida, odatda, u yoki bu tomonni kuch bilan yengish yoki kelishuv holati kuzatiladi.

Maqolada Naqshbandiya ta’limotida murosa falsafasiga munosabatning o‘ziga xos xususiyatlarini falsafiy jihatdan tahlil etishni maqsad qildik. Tasavvufning xojagon-naqshbandiya suluki zamirida mavjud bo‘lgan mehnatsevarlik, odamiylik, adolatpeshalik g‘oyalari XV asr ikkinchi yarmiga kelib Movarounnaxr va Xurosonda o‘zining yuksak nazariy va amaliy rivojini topdi. Bunda naqshbandiylik ta’limotining yirik vakili Xoja Ubaydulloh Ahrorning hissalari beqiyosdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hozirgi davrda ziddiyatlarning paydo bo‘lishi, rivojlanishi, yakunlanishi hamda ularning konstruktiv yechimini o‘rganadigan murosa va kompromiss masalalarining fan yo‘nalishi Konfliktologiya fanidir. Biroq falsafa fani ziddiyatlarning falsafiy jihatini, ularning falsafiy qonun va kategoriyalarning mazmun mohiyatiga hamohang ravishda ezgulik tomonga yo‘naltirishning o‘ziga xos jihatlarini o‘rganadi. Umuman olganda, murakkab vaziyatdagi insonga hayotda orttirgan tajribasidan tashqari din hamda san’at, madaniyat, ijtimoiy-siyosiy fanlarga oid bilim va ko‘nikmalar ham kerak bo‘ladi.

Bugungi globallashuv jarayonida har tomonlama yetuk barkamol avlodni shakllantirish eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib, xalqimizning ma’naviy axloqiy tarbiyasida buyuk ajdodlarimizning ma’naviy merosi muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan olganda, buyuk mutasavviflardan biri Xoja Ahror Valiyningning ijodiy merosi oxirgi yillarda faylasuflar va jamiyatshunoslarning o‘rganish obyekti bo‘lib kelgan. Chunki, u ilgari surgan konstruktiv ahamiyatga ega bo‘lgan tasavvufiy-*falsafiy qarashlar bugungi kunda ham yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalashda alohida o‘ringa ega.* Xoja Ahror Valiyning irfoniy-falsafiy, tinchliksevarlik, murosa falsafasiga doir qarashlari qator qo‘lyozma asarlarida bayon etilgan. Mutafakkir ijodi, ta’limoti ko‘pgina mutaxassis, soha olimlari tomonidan ma’lum bir jihatlari tadqiq etilgan bo‘lib, tasavvuf ta’limotining mazmun-mohiyati, ma’naviy merosining falsafiy tahlilini o‘rganishda ayniqsa V.Bartold, Ye.E.Bertels, Frans Rouzental, Dj.Trimingem, A.Knыshning monografiyalari muhim metodologik asos bo‘ldi.

Xorijiy mutaxassis olimlar tomonidan umuman tasavvuf ta’limotlari, tariqatlar tarixi, ularning rivojlanish geografiyasi va mohiyati xususida qator tadqiqotlar e’lon qilingan. Xususan, V.V.Bartold, I.Yu.Krachkovskiy, A.D.Knыsh, Ye.E.Bertels, A.V.Smirnov, M.T.Stepanyans tomonidan olib borilgan tadqiqotlar Xoja Ahror Valiy ilmiy merosining tasavvuf ta’limotida tutgan o‘rnini ochib berishda tarixiy ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillarida Xoja Ahror Valiyning hayoti, faoliyati va ma’naviy merosini o‘rganishga katta e’tibor qaratilmoqda. N.Komilov, B.Bobojonov, B.Boyqobilov, B.Valixo‘jayev, A.Juzjoniy, E.Karimov, K.Kattayev, M.Kenjabek, A.Muhammadxo‘jaev, R.Tillaboyev, A.O‘rinboyev, M.Hasaniy, H.Aliqulov, G.Navro‘zovalarning tadqiqotlarida Xoja Ahror Valiy hayoti va ma’naviy merosi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan.

NATIJALAR

Xoja Ahror Valiyning ijtimoiy hayotda tutgan o‘rni xususidagi masalani, shu kungacha an’ana bo‘lib kelganidek, naqshbandiylik tariqati sufiylikning alohida yo‘nalishi sifatidagi ijtimoiy o‘rnidan ayricha, muayyan qobiqda hal etib bo‘lmaydi. Hozirgi fan taraqqiyoti sufiylikning ijtimoiy ahamiyati to‘g‘risida yaxlit tasavvurga ega bo‘lish va uni xolis baholash imkonini beradi.

Naqshbandiya tariqati g‘oya va tamoyillari, ayniqsa, zikri hafiy va unga asoslangan tariqati amaliyoti XIV-XV va undan keyingi asrlarda Turkiston, ijtimoiy siyosiy, madaniy, ilmiy-falsafiy, diniy-irfoniy va badiiy-axloqiy fikri taraqqiyotiga juda katta, har tomonlama ta’sir ko‘rsatdi.

Ayniqsa, naqshbandiya tariqatida bag‘rikenglik, rizo, murosa-yu madora keng tushunilib, tariqat arboblari hayotining mazmuniga aylangan. Hazrat Bahouddin Naqshband naqshbandiya tariqatining balogardonlik kabi ezgulikka, bag‘rikenglikka, olijanoblikka yo‘naltiruvchi ta’limotning

rahnamosidir. Islomda bu dunyo bizga sinov uchun berilganligi, bu sinov-imtihon muvaffaqiyatli bajarilsa, kishi haqiqiy boqiy dunyoda Olloh ne'mati ila taqdirlanganligi anglanadi.

Bahouddin Naqshband va naqshbandiya tariqatining mintaqa ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta'sirini ba'zi holatlarda salbiy baholangan edi, tarix, zamon bunday fikrlarning asossiz ekanligini isbotladi. Bahouddin himmatni shu qadar muhim diniy-irfoniy va ijtimoiy-siyosiy kategoriya, tamoyil sifatida muhim hisoblaganki:

Himmat turo ba kungirai Kibriyo kashad,
On saqafgohro beh az in nardbon maxohi.
Ma'nosi: Seni ulug'lik arshiga yetkazar himmat,
Bu himmat narvonidir senga tappa-taxt.

Naqshbandiylik tariqati so'fiylik tarixida birinchi bo'lib, so'fiylikni tarkidunyochilik an'anasidan xalos etib, musulmonlarni faol hayotga, haq yo'lida samarali mehnatga chorladi. Shu tufayli u dehqonlar, hunarmandlar, savdogarlar, ya'ni chinakam xalq harakatiga aylandi. Uning shiori "Dast ba koru dil ba yor" edi, ya'ni "Qo'l – mehnat bilan, Dil – xudo bilan". (3, 273)

Bartoldning fikricha, Xoja Ahror rahnamoligidagi bu harakat, muayyan darajada o'z davrining hokimlari – temuriyzoda sultonlarning ittifoqchisi bo'lgan aqidaparast davlatmand ulamolarga qarama – qarshi turgan katta kuch edi.(1) Payg'ambarimiz (s.a.v.) imonning kuchli va zaif darajalarini belgilab berganlar. Rasulullo sollallohu alayhi vasallam: "Biror nojo'ya ish qilayotganni ko'rsangiz, qo'lingiz bilan qaytaring, bunga kuchingiz yetmasa, tilingiz bilan qaytaring. Bunga ham imkon topmasangiz, hech bo'lmasa, ko'nglingizda u ishga norozi bo'ling, ana shu imonning eng zaif darajasidir", deganlar (Imom Buxoriy rivoyati). Dinimiz noto'g'ri holatlarga beparvo bo'lishdan qat'iyan qaytaradi, uni iloji boricha tezroq tuzatishga targ'ib etadi, murosaga chaqiradi. Tariqat qutbi Xoja Ahror Valiy hadislarni juda yaxshi bilgan. "Risolai volidiyya" asarida so'zda, holda, fe'lda Payg'ambar alayhissalomga mutoba'at etmoq kerakligini ta'kidlagan va mazkur ma'noda "Qo'li va boshqa a'zolari bilan mo'min birodarlari muhtoj bo'lgan narsalarda yordam berish, alalxusus, janobi Haq taologa yuzlangan" toifaga yordam berish tamoman nur va safodir. Mo'min iymonli kishilarning ishlarida do'stlik bilan yordam qilguvchi bo'l, qo'ling va tiling bilan ularga madadkor bo'l,"- deganlar.(7,31)

MUHOKAMA

Shu narsa e'tiborga molikki, kompromiss holati muayyan ijtimoiy-siyosiy muhit, davr, ma'naviy-madaniy yondashuvlar o'zgarishi bilan konsensusga yoxud begonalashuvga aylanishi mumkin. Shu boisdan ham kompromiss oraliq muhit bo'lib, tayanish va ishonch bilan hamkorlik qilish uchun mustahkam bo'lmagan holat hisoblanadi. Ammo, jamiyat hayotida mohiyat e'tiboriga ko'ra kompromiss xolati kerakli hodisadir. Jaloliddin Rumiy ta'rifiga ko'ra "Murosa bo'lsa kichik ishlar rivojlanadi. Murosa bo'lmasa, katta ishlar ham zavol topadi."(14, 94)

Murosa holatida har ikki tomon alohida-alohida rivojlanishga intiladi. Nosog'lom raqobat muhiti amal qiladi. Ammo murosa, ya'ni, kompromiss xolatida kichik ishlar bir muncha jonlansada, katta ishlar rivoj topmaydi. Shunga qaramay, kompromiss xolati jamiyatda ma'lum muddatga bo'lsa-da, muayyan turg'unlikni, tinchlikni ta'minlab berilishi jihatidan ijobiy hodisadir.

Tasavvufda ba'zan "murosa" so'zi "rizo" bilan hamohang mazmun kasb etadi. Tilimizda "rozilik", "rozi bo'lish" shaklida ishlatiladigan ma'no arabchada "rizo" deyiladi va saxat–norozilikning teskarisini anglatadi. Rizoning ta'rifi haqida bir-birini to'ldiruvchi ta'riflar kelgan: Munoviy: «Rizo insonning o'ziga yetgan musibat yoki yetmay qolgan yaxshilikni o'zgarmasdan, nafsoniy yaxshilik bilan qabul qilishidir», degan. Ba'zilar: «Rizo qazoning achchig'iga nisbatan qalbning sururidir», deyishgan. Yana: «Rizo qaysi hukmda bo'lsa ham, jaza'ning bo'lmasligidir», deyilgan.

Ba'zilar: «Rizo – hukmni xursandlik bilan kutib olish», deyishsa, boshqalar: «Hukmlar jarayoni ostida qalbning sokin bo'lishi rizodir», deyishgan. Hozirgi davrda rizo tushunchasi keng qo'llanilmoqda va xalqning rizoligi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2016–yilning 14-dekabrida Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisida "Hammamizni tarbiyalagan, voyaga yetkazgan — shu xalq. Barchamizga tuz-nasiba bergan ham — shu xalq. Bizga ishonch bildirgan, rahbar qilib saylagan ham aynan shu xalq. Shunday ekan, biz, birinchi navbatda, kim bilan muloqot qilishimiz kerak — odamlarimiz bilan. Kim bilan bamaslahat ish tutishimiz kerak — avvalo, xalqimiz bilan. Shunda xalqimiz bizdan rozi bo'ladi. Xalq bizdan rozi bo'lsa, ishimizda unum va baraka bo'ladi", deganida barchamizning ko'nglimiz ravshan tortgan edi. Ulamolar rizoni ikki turga taqsimlaganlar. Birinchi tur: o'ziga amr qilingan narsani ado qilishga hamda nahyi qilingan narsani tark qilishga rozi bo'lish bu yuqori odob namunasidir. Bu

turdagi rizo vojibdir. Ikkinchi tur: kambag‘allik, bemorlik va xorlik kabi musibatlardan rizo bo‘lish. Bu rizo ham vojibligini ulamolar ta’kidlaganlar. Ba’zilar uni mustahab deganlar.Ammo kofirlik, fosiqlik va osiylikka rozi bo‘lish mumkin emas.

Qur’oni karimda rizo ham Alloh taologa, ham bandaga nisbat berilgan: «**Alloh ulardan rozi bo‘ldi, ular ham Undan rozi bo‘ldilar**» («Bayyina» surasi, 8-oyat). Ya’ni, Alloh ulardan bu dunyoda qilgan iymon-e’tiqod va toat-ibodatlaridan rozi bo‘ldi. Mo‘min bandalar ham o‘zlariga berilgan oliy martabalar va yaxshiliklar uchun Alloh taolodan rozi bo‘ldilar. Rizo haqida kelgan oyatlar ham shu ma’noni ifoda etadi va bir necha yo‘nalishlarda bo‘ladi.

XULOSA

Markaziy Osiyoda, jumladan, uning qoq o‘rtasida joylashgan O‘zbekistonimizda tinchlik, xavfsizlik va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash uchun ham, albatta, ma’naviy tahdidlarga qarshi keskin va muttasil kurash olib borish bilan bir qatorda xalqimizda murosa qila olish malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Albatta, ziddiyatli holatlar kundalik hayotdami, ijtimoiy muhitdami, milliy yoki irqiy masaladami – jamiyat taraqqiyotiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Dunyodagi ziddiyatli vaziyatlarning yil sayin ortib borayotganligini hisobga oladigan bo‘lsak, ziddiyatli vaziyatlarni to‘g‘ri baholash uchun tarix, psixologiya, politologiya fanlarini chuqur o‘zlashtirish bilan birga albatta murosa falsafasidan xabardor bo‘lmoq kerak.

Yangi O‘zbekiston sharoitida va qolaversa, butun dunyo miqyosida tasavvufning murosa, bag‘rikenglik, sabrlilik, shukronalik fazilatlarining barkamol inson tarbiyasidagi nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirishda, falsafiy, axloqiy, ijtimoiy, iqtisodiy fanlarni ilmiy-nazariy jihatdan yanada boyitishda foydalanish mumkinligida namoyon bo‘ladi. Demokratiyaning mohiyatiga nazar tashlasak, uning asosida murosachilik (kompromiss) va umumrizo qaror (konsensus) topish siyosati yotadi. Demokratiyaning asosiy vazifalaridan biri – jamiyatdagi kuchlarni kelishish va murosa asosida birlashtirib, ularni umumrizo qarorga olib kelish va mamlakat taraqqiyoti uchun xizmatga safarbar qilishdan iboratdir. Mazkur nuqtai nazardan Naqshbandiya ta’limoti va Xoja Ahror falsafiy qarashlaridagi bag‘rikenglik, murosa-yu madora, rizo xususidagi hikmatlardan hozirgi davrda foydalanish barkamol yoshlarni tarbiyalashda samarali ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бартольд В. Мистицизм в исламе, Соч. Т.6. Ислам: — П.6 1918. Введение к изданию худуд ал-алам. Сочинение: Т. 8. –Москва: Наука 1973.
2. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва: Наука, 1965
3. Knish A.D. Musulmon tasavvufi. — Tarjimon Qodirqul Ro‘zmatzoda-Toshkent, “Fan ziyosi” nashriyoti, 2022.-448 b.
4. Komilov N. Tasavvuf. Toshkent: “Movarounnahr"- “O‘zbekiston”, 2009. – 446 b.
5. Bobojonov B. Islom, tasavvuf va hukmdorlarga nasihat masalasi // Islom, tarix va ma’naviyat. -Toshkent: Meros, 2000. — B.83-84
6. Каримов Э. Роль, место и социалные позиции духовенства Мавераннахра в XYв. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. -Ташкент: 1990.; Некоторые черты хозяйственной и политической деятельности Ходжа Ахрара // Узбекистан: страницы истории. -Ташкент: 1991. — С.5-7.
7. Mirzo Kenjabek. Hazrati Xoja Ubaydulloh Ahror: “Risolayi volidiyya” nazmiy tarjimasi va sharhi. -Toshkent: Sharq, 2019.
8. Sharipov A.Z. Inson manfaatlarini taminlash va halq bilan muloqot qilish jarayonlarida ijtimoiy hamkorlik. Imom Buxoriy saboqlari. Manaviy-marifiy, ilmiy-adabiy jurnal. №3, 2017– Samarqand, 2017. B.73-76
9. Navro‘zova G.N., Raxmatova X.X. Naqshbandiya tushunchalari genezisi. “Buxoro” nashriyoti, 2010.
10. O‘rinboev A., Xasanov M. Navoiy zamondoshlari maktublarida. — Toshkent: Fan, 1990. — B.14-77.; O‘rinboev Asomiddin, Karimov G‘ulom. Xoja Ahror Valiy maktublari. // — Toshkent: Hidoyat. №12. 2004. – B.26.; O‘rinboev A. Xoja Ahror Valiy: uydirma va haqiqat // Imom al-Buxoriy saboqlari. №2. 2004. – B.99-101.; O‘rinboev A. Tarixiy ruq’alar // Imom al-Buxoriy saboqlari. № 1, 2. 2004. –B.101.; № 3. – B.176.; № 4.; The Letters of Khavaja Ubayd Allah Ahrar and his Associates/ Jo-Ann Gross, Asom Urunbaev. Brill. Leiden-Boston-Koln-2002.
11. Xoja Ubaydulloh Ahror. Tabarruk risolalar/ Tarjimonlar Mahmud Hasaniy, Bahriddin Umrzoq, Hamidulloh Amin. — Toshkent: Adolat, 2004.
12. Faxruddin Ali Safiy. Rashahotu aynil-hayot/ Nashrga tayyorlovchilar, so‘z boshi va izohlar mualliflari Mahmud Hasaniy, Bahriddin Umrzoq. — Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2004. – 192 b.
13. Ijtimoiy siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug‘ati. N.Mahmudov tahriri ostida. Toshkent. Sahhof nashriyoti, 2021. 304 b.
14. Идрис шах. Суфизм. М. 1994.